

1. O. Wagner, σταθμός του μετρό, Karlsplatz, Βιέννη, 1898-99. Σημερινή κατάσταση.

Μοντέρνα αρχιτεκτονική και προβλήματα διατήρησης

Στον τομέα της συντήρησης ή της αποκατάστασης αρχιτεκτονικών έργων αναπτύσσεται, τα τελευταία χρόνια, νέα προβληματική που, με την αρωγή μιας όλο και περισσότερο ανεπτυγμένης ιστορικής-πολιτισμικής συνείδησης, εκτείνεται πέρα από τα όρια μιας «παραδοσιακής» αντιμετώπισης. Ώς πολύ πρόσφατα, η «αποκατάσταση» αφορούσε σχεδόν αποκλειστικά την επέμβαση αναστήλωσης ή συντήρησης αρχιτεκτονικών έργων-μνημείων ή συνόλων του παρελθόντος με ιδιαίτερη καλλιτεχνική αξία, επέμβαση που ερχόταν να αντιμετωπίσει κυρίως δομικά κρίσιμες καταστάσεις οφειλόμενες στη φθορά του χρόνου ή στις συνέπειες καταστροφικών γεγονότων (σεισμών κλπ.). Κατά τη δεκαετία του '80, ωστόσο, ωρίμασε στις ευρωπαϊκές χώρες η ανάγκη ουσιαστικής αντιμετώπισης των προβλημάτων που αφορούν τη συντήρηση των αξιόλογων αρχιτεκτονημάτων και συνόλων, πραγματοποιημένων κατά τη διάρκεια του αιώνα μας, προβλημάτων πολύ περισσότερο δυσεπίλυτων και πολύπλοκων από ό,τι θα μπορούσε καταρχήν να υποτεθεί.

Αντρέας Γιακουμακάτος

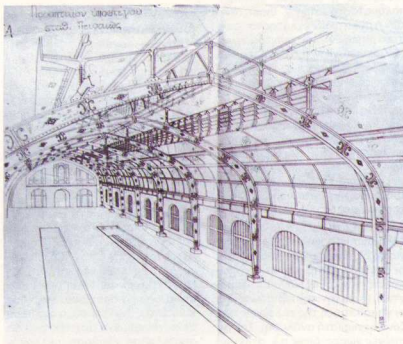
Αρχιτέκτων-ιστορικός

Σημαντικοί διεθνείς οργανισμοί έχουν ήδη ασχοληθεί με το θέμα: Στο πλαίσιο του ICOMOS συντάχθηκε, τον Ιούνιο του 1982 στο Κεκακεμέτ της Ουγγαρίας –με την αφορμή μιας διεθνούς συνάντησης με αντικείμενο τα κτήρια των 100 τελευταίων ετών–, μια πρώτη σειρά οδηγιών για το ζήτημα αυτό. Στο πλαίσιο, επίσης, της UNESCO λειτουργεί από το 1986 διεθνής ομάδα ειδικών για τη συντήρηση της αρχιτεκτονικής «Art nouveau» όχι μόνο στην Ευρώπη αλλά και στη Λατινική Αμερική. Το πρόβλημα της συντήρησης των νεότερων αρχιτεκτονισμάτων, αλλά ακόμη και της πολιτισμικής αξιολόγησης και διάσωσης του ίδιου του φυσικού περιβάλλοντος και των κατασκευών που εντάσσονται δημιουργικά σ' αυτό και το ολοκληρώνουν (ας αναφερθεί, εντελώς ενδεικτικά, η περίπτωση των tucl στα χωριά της Αθησαυσίας ή των υδροφρακτών κατά μήκος των Βελγικών καναλιών), αποτέλεσε ακόμα αντικείμενο του συνεδρίου «Jeunesse et Patrimoine» που οργανώθηκε από τον ίδιο Οργανισμό στο Παρίσι τον Νοέμβριο 1989.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει από τη μεριά του συστήσει Επιτροπή μελέτης για το ζήτημα της διάσωσης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του 20ού αιώνα. Η Επιτροπή αυτή οργάνωσε σχετικό συνέδριο στη Βιέννη τον Δεκέμβριο 1989. Το ίδιο θέμα θα αποτελέσει αντικείμενο δεύτερης διεθνούς συνάντησης στη Βαρκελώνη τον προσεχή Οκτώβριο. Η ίδια Επιτροπή εργάζεται με στόχο τις προϋποθέσεις επέκτασης, στην αρχιτεκτονική του 20ού αιώνα, των όρων επέμβασης που προβλέπονται από τη «Συνθήκη για τη διάσωση της ευρωπαϊκής κληρονομιάς» (Γρανάδα, 3.10.1985), και τη σύνταξη σχεδίου που θα τεθεί υπόψη της 3ης Διάσκεψης (1991) των αρμόδιων υπουργών. Τέλος, άλλη ομάδα με την επωνυμία DOCOMOMO (International working-party for documentation and conservation of buildings, sites and neighbourhoods of the modern movement), που συστάθηκε το 1988 με πρωτοβουλία του Πανεπιστημίου του Εινδχoven, οργάνωσε την πρώτη διεθνή της συνάντηση

2. G.T. Rietveld, οικία Schröder, Utrecht, 1924, μετά τις εργασίες συντήρησης (1987).

3. Σ. Παμπούκης - S. Schneider, σχέδιο του μεταλλικού υπόστεγου του σταθμού του Ηλεκτρικού, Πειραιάς, 1923-25.

στην ολλανδική αυτή πόλη από τις 12 ως τις 15 Σεπτεμβρίου 1990. Το DOCOMOMO προσανατολίζεται, καταρχήν, στη διάσωση του έργου των ιστορικών πρωτοποριών και του μοντέρνου κινήματος στην Ευρώπη, με την προοπτική πάντως ενδεχόμενης επέκτασης στη μεταπολεμική περίοδο.

Η προβληματική που αναπτύσσεται στο πλαίσιο των διεθνών αυτών οργανισμών παρουσιάζει θέματα πολλά κοινά σημεία. Συνιστάται, καταρχήν, η σύνταξη και η δημοσιοποίηση, σε κάθε χώρα, καταλόγων έργων που κρίνονται άξια προστασίας. Διάφοροι μελετητές υποστηρίζουν ότι η επιλογή αυτή θα πρέπει να μη δεσμεύεται από «πολιτισμικές προκαταλήψεις» της ιδεολογίας του μοντέρνου, αλλά να σκοπεύει επίσης στην απογραφή αντιπροσωπευτικών έργων του ακαδημαϊσμού ή περιφερειακών τάσεων πλησιέστερων στην εκάστοτε τοπική παράδοση. Συνιστάται επίσης η επιλογή έργων στα οποία αναγνωρίζεται «ιστορική μνήμη», ή άλλων αντιπροσωπευτικών των νέων τυπολογιών του 20ού αιώνα, όπως κινηματογραφικές αίθουσες (που λόγω της κρίσης της έβδομης τέχνης διατρέχουν τον κίνδυνο κατεδάφισης ή αλλαγών χρήσης), πολυκατοστημάτων, βιομηχανικών ή αθλητικών εγκαταστάσεων, στρατοπέδων συγκεντρώσεως, των καταφυγίων της γραμμής Maginot στη Γαλλία κ.ά. Πολλά θεαίως από τα κτήρια ή τα σύνολα –όχι μόνο του αιώνα μας –που είναι αξία προστασίας δεν παρουσιάζουν σήμερα κάποια χρηστική αξία' οποιαδήποτε λοιπόν υπόθεση επανάχρησης, και κατά συνέπεια μετατροπής, είναι δυνατόν να συγκρούεται με την αρχική τους μορφή και τον αρχικό τους χαρακτήρα.

Το ζήτημα του νομικού πλαισίου έχει επίσης πρωταρχική σημασία για τη στρατηγική επέμβασης, και οι σχετικές διατάξεις στις ευρωπαϊκές χώρες ποικίλλουν σημαντικά (η ελληνική περίπτωση και οι νομοθετικές της ελλείψεις αξιόζων ξεχωριστή ανάλυση). Σε ορισμένες χώρες, όπως π.χ. στην Αυστρία, δεν υπάρχει κάποιο χρονικό όριο από την πραγματοποίηση

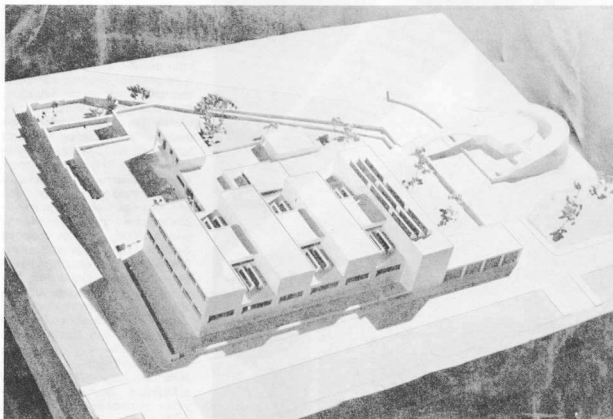

4. Α. Ζάχος, οικία Χατζημηχάλη, Πλάκα, 1924-27 (φωτ. 1982).

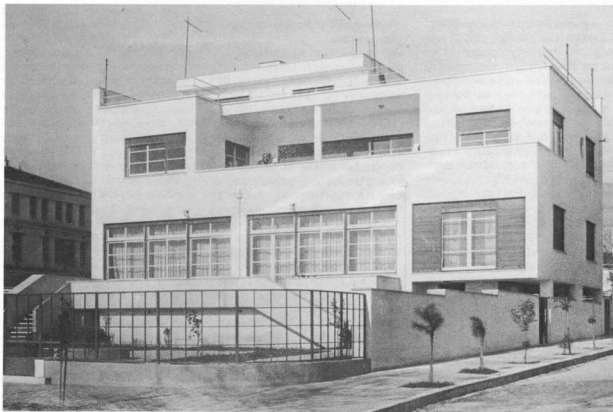
του έργου, για το χαρακτηρισμό του ως διατηρητέου και τις συνακόλουθες εργασίες επέμβασης. Σε άλλες χώρες πάλι το έργο πρέπει να έχει πραγματοποιηθεί τουλάχιστον πριν από 50 ή 100 χρόνια' σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις επιβάλλεται ως όρος η αποβίωση του αρχιτέκτονα. Σύμφωνα με ορισμένες προτάσεις, το χρονικό αυτό όριο θα μπορούσε να περιοριστεί στα 10-20 χρόνια, για όλες τις χώρες. Θεωρείται αντίθετα απαραίτητος ο όρος που αφορά τον δημιουργό του έργου, γιατί σε διαφορετική περίπτωση θα παρατηρούταν στρεβλωτικές καταστάσεις: για τον αρχιτέκτονα, κάθε νέα κήρυξη διατηρητέου θα αποτελούσε ουσιαστικά μορφή θραβείου, για τους ιδιοκτήτες, αφετέρου, η ανάθεση σε συγκεκριμένο αρχιτέκτονα θα αποτελούσε εγγύηση μελλοντικής κήρυξης και κατά συνέπεια θα τους έδινε τη δυνατότητα να

επιφελήθουν από κρατικές επιχορηγήσεις ή φορολογικές απαλλαγές.

Εξαιτίας του μεγάλου αριθμού των αρχιτεκτονημάτων του 20ού αιώνα παρουσιάζεται εξαιρετικά δυσχερής και η οικονομική υποστήριξη από το κράτος για την συντήρηση των ακινήτων αυτών. Είναι λοιπόν αναγκαίος ο σχεδιασμός πιο ολοκληρωμένης στρατηγικής, που θα προβλέπει την ανάληψη πρωτοβουλιών και από την τοπική αυτοδιοίκηση, η οποία άλλωστε έχει στη διάθεσή της εργαλεία όπως επιμέρους πολεοδομικές ρυθμίσεις, ή ειδική γνώση της πολιτισμικής αξίας των ακινήτων που περιλαμβάνονται στη δικαιοδοσία της και που μπορούν κατά συνέπεια, με την κατάλληλη επέμβαση, να αποτελέσουν αξιόλογες μαρτυρίες του συγκεκριμένου κτιστού περιβάλλον. Με την έννοια αυτή, η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης αποτελεί μια

5. Π. Καραντινός, μακέτα Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου, 1933-1958.

6. Ν. Μητσάκης, οικία Κουτσάνα, Βόλος, 1934 (φωτ. μετά την αποπεράτωση).

7. Θ. Βαλεντίνης - Π. Μιχαηλίδης, προοπτικό σχέδιο οικίας Αδέρφωφ, Κηφισιά, 1940.

ακόμη απαραίτητη προϋπόθεση. Το κυριότερο, πάντως, πρόβλημα, από επιστημονική άποψη, σχετικό με τη διάσωση των αρχιτεκτονημάτων του 20ού αιώνα, είναι εκείνο της μελέτης των κατασκευαστικών μεθόδων και των υλικών, τομέας ο οποίος δεν φαίνεται να έχει εισαχθεί, προς το παρόν τουλάχιστον, στα εκπαιδευτικά προγράμματα των ευρωπαϊκών αρχιτεκτονικών σχολών. Σε ορισμένες θέβαια περιπτώσεις παρατηρείται στενή συνεργασία των τεχνικών διαφόρων ειδικοτήτων με τον ιστορικό της αρχιτεκτονικής για την πιο εύστοχη επίλυση των προβλημάτων. Παρουσιάζεται, πράγματι, αναγκαία η ανάπτυξη της ιστορικής έρευνας σε ένα χώρο για τον οποίο, παραδόξως, δεν γνωρίζουμε πολλά. Στις αρχές του αιώνα χρησιμοποιήθηκαν, για παράδειγμα, διάφορες μέθοδοι κατασκευής με οπλισμένο σκυρόδεμα (béton armé: σύστημα Hennebique, ciment armé: σύστημα Coltanin, και πολλά άλλα), που σε ορισμένες περιπτώσεις υιοθετή-

θηκαν πειραματικά και στη συνέχεια εγκαταλείφθηκαν. Μερικά από τα έργα που σήμερα αναγνωρίζονται ως αρχιτεκτονικά μνημεία του 20ού αιώνα πραγματοποιήθηκαν με τεχνικές που δεν είχαν ακόμα τελειοποιηθεί και στη συνέχεια εγκαταλείφθηκαν: αρκεί το παράδειγμα των κατοικιών Frugès στην Pessac του Λε Κορμπυζιέ (1925). Η ουσιαστική γνώση αυτής της κατασκευαστικής πραγματικότητας αποτελεί αναγκαία συνθήκη για ορθή ανάγνωση της παθολογίας των υλικών και την υιοθέτηση των καταλληλότερων μεθόδων επέμβασης. Θα πρέπει άλλωστε να λάβουμε υπόψη ότι τα αρχιτεκτονικά έργα του 20ού αιώνα, συχνά πραγματοποιημένα σε βραχύ χρονικό διάστημα για να καλύψουν επείγουσες ανάγκες, όπως για παράδειγμα τα σχολικά κτίρια της δεκαετίας του '30 στην Ελλάδα, παρουσιάζουν, όχι σπάνια, τεχνικές ατέλειες και φθερίονται με το πέρασμα του χρόνου λόγω της χρησιμοποίησης υλικών μειωμέ-

νης αντοχής. Η κατάσταση πολλών σημαντικών κτηρίων της μοντέρνας αρχιτεκτονικής είναι κρίσιμη, παρά το γεγονός ότι επιδιώκουν ακόμα ο φέρων σκελετός και η τοιχοποιία, εξαιτίας καταρχήν της πρόβλεψης μικρής διάρκειας ζωής του έργου, της φθοράς των υλικών, των αλλαγών χρήσης, των δομικών επεμβάσεων κατά τη χρήση και των θλαβών που υπέστησαν από ένα ή δύο παγκοσμίους πολέμους, ανάλογα με το χρόνο κατασκευής. Μερικές φορές, τα κυριότερα διακριτικά χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής μορφολογίας γίνονται εμφανή διαμέσου της υιοθέτησης μη ανθεκτικών υλικών, όπως, για παράδειγμα, οι γυψομαρμάρινες διακοσμήσεις των κτηρίων art nouveau ή τα χρώματα των μεγάλων οικιστικών συνόλων που πραγματοποιήθηκαν στο Βερολίνο από τον Bruno Taut. Είναι προφανές ότι στις περιπτώσεις αυτές η απώλεια των διακοσμήσεων ή των χρωμάτων, πρωταρχικών στοιχείων μορφολογικής διάκρισης, ισοδυναμεί με την απώλεια του ίδιου του έργου ή του κυρίαρχου προγραμματικού του χαρακτήρα.

Υπάρχει, όμως, και μια άλλη όψη του προβλήματος που θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη για τον προσδιορισμό μεθοδολογίας αντιστήριξης του μοντέρνου: η αυστηρή διατήρηση αρχιτεκτόνων της «νέας αρχιτεκτονικής» όσον αφορά τη φάση πραγματοποίησης του έργου τους. Αρκεί η αναφορά στη φράση του Ολλανδού αρχιτέκτονα J.J.P. Oud σύμφωνα με την οποία «ο αρχιτέκτων σήμερα δεν είναι πάντα παρών στο εργοτάξιο, αλλά πηγαίνει μόνο για ορισμένους ελέγχους, ενώ ουσιαστικά διευθύνει την κατασκευή από το γραφείο του. (...) Το αρχιτεκτονικό σχέδιο πραγματοποιείται απλώς ως αντίγραφο, με την έννοια ότι θα ήταν δυνατόν, για παράδειγμα, να κατασκευασθούν δέκα σπίτια που να βασίζονται σε μία μόνο μελέτη, σπίτια που, με μαθηματική ακρίβεια, θα οδηγούσαν όλα στο ίδιο αισθητικό αποτέλεσμα (...)»¹. Μπροστά λοιπόν σε μια αρχιτεκτονική που γεννιέται με τις παραπάνω προϋποθέσεις, αποτελεί πράγματι σκάνδαλο η μεθοδολογία της αναστήλωσης-

8. Γ. Θεοδοσόπουλος - Κ. Θάνου, συγκρότημα κατοικιών, Μετς, 1980-83.

ανακατασκευής που έχει επανειλημμένα υιοθετηθεί, από τα κτήρια της Sezession του Olbrich ως την οικία Schröder του Rietveld και την έδρα του Bauhaus στο Dessau;

Η παραπάνω προβληματική αναπτύσσεται θέβαια σε χώρες που εμφανίζουν, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, μεγαλύτερη παράδοση και ποικιλία προβλημάτων από ό,τι στην Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά, οποιαδήποτε επέμβαση σε διατηρητέο κτήριο και στον τόπο μας έχει να αντιμετωπιστεί τα ίδια ακριβώς διλήμματα και τις ίδιες επιλογές. Κανείς θέβαια δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι η συνειδητοποίηση αυτών των προβλημάτων έχει γίνει κτήμα όχι απλώς του κοινού αλλά και των αρμοδίων, τόσο των τεχνικών όσο και των κρατικών υπευθύνων, όταν μάλιστα για τον καταρχήν χαρακτηρισμό ενός κτηρίου ως διατηρητέου χρησιμοποιείται νόμος μεσοπολεμικός ή υπουργικά διατάγματα κατά περίπτωση, ενώ στην ευθύνη κήρυξης εμπλέκονται πε-

ρισσότεροι φορείς (Υπουργείο Πολιτισμού - Υπουργείο Χωροταξίας), χωρίς οργανικά ολοκληρωμένη πολιτική επί του θέματος. Η υπάρχουσα ελληνική νομοθεσία δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην προστασία κτηρίων του 19ου αιώνα ή των παραδοσιακών οικισμών και των κτισμάτων που περιέχονται σε αυτούς. Εδώ θυμίζουμε ότι η αρχιτεκτονική του 20ού αιώνα στην Ελλάδα απέδωσε επίσης σημαντικά έργα τα οποία χρήζουν προστασίας. Επείγει, λοιπόν, η κατάλληλη οργάνωση, από θεσμική καταρχήν άποψη, καθώς και μια πρώτη γενική απογραφή με ενιαία επιστημονικά κριτήρια, για ολοκληρωμένη και αποτελεσματική στρατηγική επέμβασης. Ή μήπως θα πρέπει να μείνουμε αδιάφοροι απέναντι στις μετατροπές που υφίσταται το σχολείο του Πικιώνη κάτω από το Λυκαβηττό ή το σπίτι στην Ανάβυσσο του Άρη Κωνσταντινίδη, για να αναφέρουμε απλώς δύο κραυγαλέες περιπτώσεις ανάμεσα σε τόσες άλλες².

Σημειώσεις

1. J.J.P. Oud, «Architectonische beschouwing bij bijlage VIII», *De Stijl*, I(1918, αρ. 4), σ. 41.
2. Για το δεύτερο κτήριο η πληροφορία προέρχεται από τον Δ. Φιλίππιδη, τον οποίο και ευχαριστώ.

Modern Architecture and Restoration Problems

A. Γιακουμακός

The issue of restoring or reconstructing the works of architectural tradition has been reconsidered during the past few years and, due to a continuously developing historic and cultural consciousness, it has been treated even beyond the limits of a «traditional» approach. Until recently a «reconstruction» was, almost exclusively, limited to a restoring or reconstructing intervention upon the architecture of monuments of buildings that have a significant artistic value. The major aim of this intervention was to handle effectively the critical structural deficiencies caused either by time or destructive natural phenomena (earthquakes, etc.). However, in the 1980's the need for an essential approach of the problems concerning the restoration of important works of architecture of the 20th century became quite urgent. These problems, needless to say, are much more complex and difficult to solve than they originally appear.